

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2011

TIMARAKA: 100

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 6 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Switshuriwa swa switsalwana	(50)
XIYENGE XA B: Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha	(30)
XIYENGE XA C: Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	(20)
2. U languteriwa ku hlamula xivutiso XIN'WE eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
3. Sungula ku hlamula xivutiso XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA u tlhela u nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
4. Endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
5. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
6. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
7. Landzelela swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1**

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka YIN'WE ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla NKUNGUHATO u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 400 – 450 wa marito.

1.1 Xiyimo xa dyondzo eAfrika-Dzonga namuntlha.

[50]**KUMBE**

1.2 Vanhu lava vonakaka eka xifaniso lexi nga laha hansi hi van'wana lava a va hungasa ntshungu loko ku vekiwa Phirimiya wa Xifundzankulu xa ka n'wina. Rungula hinkwaswo leswi humeleleke hi siku leri.

[Xifaniso xi huma eka magazini ya *Rito*, ya 2009/2010, vholumu ya 2, nkandziyiso wa ximumu]**[50]****KUMBE**

1.3 Hakanyingi vandla ra lavantshwa eka mavandla ya tipolitiki ri tala ku va na nkucetelo lowukulu eka mafambiselo ya vandla hi ku angarhela. Kombisa mhaka leyi u ri karhi u seketela hi swikombiso leswi tshembisaka ku ya hi vuxiyaxiyi bya wena.

[50]**KUMBE**

- 1.4 Hi ku ya hi wena xana loko mudyondzi a ri eka xiyimo xo fana na lexi nga laha hansi u fanele a ya exikolweni kumbe a hlongoriwa ke?

[Xifaniso xi huma eka website ya www.fotosearch.com.html]

[50]

KUMBE

- 1.5 Xana hi ku vona ka wena Afrika-Dzonga yi swi kotile ku fambisa kahle mphikizano wa khapu ya misava wa ntlangu wa bolo ya milenge lowu a wu ri kona laha tikweni ke? Kombisa mhaka leyi u ri karhi u seketela hi swikombiso leswi tiyeke.

[50]

KUMBE

- 1.6 Switereka leswi vaka kona endzhaku ka loko ku ri na ku hambana hi mavonelo exikarhi ka vatirhi na vathori u vona yi ri ndlela yinene yo lulamisa swiphigo ke? Andlala vonelo ra wena.

[50]

KUMBE

- 1.7 Ku ve na nyimpi ya mabanga na mikwana eka vadyondzi vambirhi exikolweni xa n'wina va lwela jaha kumbe nhwana. Hlamusela leswi u nga swi vonisa xiswona.

[50]

KUMBE

- 1.8 Hi ku lemuka nkayivelo lowu nga kona eka vutshunguri, mfumo wu tekile goza ro lulamisa xiphigo lexi hi ku thola madokodela yo huma ematikweni mambe. Kombisa ku khenseka na ku soleka ka mhaka leyi etikweni ra hina.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2**

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka YIN'WE ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla NKUNGUHATO u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 180 – 200 wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

2.1 Ku na nhloko ya xikolo leyi ya ha ku thoriwaka eka xikolo xo karhi laha vana va ka Giredi ya 12 va nga pasiki kahle. Tsala **inthavhiyu** ya nhloko ya xikolo na muteki wa mahungu loyi a lavaka ku twisisa tindlela leti nhloko ya xikolo a nga ta ti tirhisa ku antswisa xiyimo lexi. [30]

KUMBE

2.2 U lemukile manyala lama nga kona eka maendlelo yo pasisa tithendara ta le ka masipala wa n'wina. Tsala **papila ra xivilelo** u ri kongomisa eka meyara. [30]

KUMBE

2.3 N'wana wa wena wa cata. Wena tanihi mutswari, tsala **mbulavulo (xipichi)** lexi u nga ta xi nyika eka siku leri. [30]

KUMBE

2.4 Ku na swigevenga leswi karhataka vanhu navusiku endhawini yo karhi. Wena tanihi muteki wa mahungu, tsala **atikili** yo lemukisa vanhu hi mhaka leyi u tlhela u boxa na swikombiso swa makhombo lama humeleleke. [30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3**

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka YIN'WE leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla NKUNGUHATO u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 100 – 120 wa marito.

- 3.1 Wena u dokodela loyi a tekeke munhu ngati ku ya yi kambela ku kuma loko a nga ri na XitsongwatsongwanaNkayivetaNsawuto (XNN) kumbe (HIV). Sweswi u khomile mbuyelo wa xikambelo xolexo lowu kombisaka leswaku munhu loyi u na xona XitsongwatsongwanaNkayivetaNsawuto (XNN) kumbe (HIV). Nyika munhu loyi **swileriso** leswi a faneleke ku swi landzelela eka xiyimo lexi a nga eka xona. [20]

KUMBE

- 3.2 Ku na mavhiki mambirhi makwenu loyi a nga hanyangiki kahle ebyongweni a nyamalarile. Tsala **posikarata** leyi nga ta rhumeriwa eka nongonoko wa 'Ndzi laviseni' wa xitichi xa rhadiyo xa Munghana Lonene leswaku va ta pfuneta ku hangalasa hungu leri. [20]

KUMBE

- 3.3 U phorisa leri a ri komberiwile ku lavisisa nandzu wa xigevenga xo karhi. U lavisisile nandzu ku kala xigevenga xolexo xi khomiwa. Tsala **dayari** u hi anekela ntlhanu wa magoza yo hetelela lama u ma tekeke ku kala xigevenga xolexo xi khomiwa. [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100